

ÖVERLEVNADSFÖRSÄKRING

ETT SÄTT ATT HANTERA RISK I ANTIKENS ATHEN

1. Inledning

Att vara bonde i Attika under den klassiska antiken innebar ofta ett hårt liv. Bonden var utlämnad åt både naturens och människans nycker. Dessa för bonden ofördelaktiga skeenden kunde vara av mer eller mindre allvarlig art och kunde förekomma med olika frekvenser. Bonden hade ofta svårt att själv förutsäga arten och tidpunkten för en störning. De störningar som avses är det skördebortfall som kan ske som konsekvens av exempelvis översvämningar, torka eller krig.

Bonden hade det huvudsakliga försörjningsansvaret för sitt hushåll, *oikos*. Ett *oikos* bestod under klassisk tid ofta av ett flertal personer, det kunde vara föräldrar med vuxna barn, oftast den son som skulle ärva gården plus ogifta systrar. Dessutom kunde det finnas en eller flera slavar i hushållet.¹

Xenofon påpekar också i sin *Oeconomicus* hur *oikos* utgjorde själva grundbulten i det grekiska agrarsamhället. Det var den vanligaste enheten för produktion och konsumtion och var själva basen för samhällets ekonomi. Stadsstaten bestod av en samling hushåll snarare än av individuella medborgare. Hemmen ägde längre livslängd än någon av de enskilda medlemmarna och bar kontinuerligt de ekonomiska och sociala bördor som ålades av staten.²

Hur skulle bonden då agera för att minimera konsekvenserna av en störning för sig och sitt *oikos*?

Han hade ett antal strategier att välja mellan, dessa kan kategoriseras i fyra grupper:³

¹ Cox 1998, 139ff

² Xen. *Oec.* 22

³ Halstead & O'Shea 1989, 3-4

- Mobilitet; den enklaste strategin där man utnyttjar den tids- och rumsmässiga variationen i resurstillgång genom att flytta dit där förhållandena bedöms vara bäst.
- Diversifiering; den näst enklaste strategin där man aktivt kan minimera risken för missväxt genom att odla fler arter på fler ställen och dessutom så eller plantera vid olika tidpunkter. Nackdelen med denna strategi är att den ger upphov till mycket fragmenterade och därmed svårskötta och arbetskrävande odlingsytor. Man kan också reagera passivt genom att utnyttja grödor som man i bättre tider använder till djurfoder och inte till humankonsumtion.
- Fysisk lagring; man kan klara temporära skördebortfall genom att lagra delar av skörden i goda tider.
- Utbyte eller social lagring; genom kulturellt utbyte av tjänster och gentjänster med olika sociala grupper kan man utjämna tillgången på föda över både tid och rum.

Jag begränsar mig till att behandla den sista kategorigruppen, som i sig rymmer utbyte med olika grupper. Det kan vara släkt, grannar, vänner, stormän och även mer anonyma bankirer. Jag har dock begränsat mig till att huvudsakligen studera utbytesrelationen mellan bonden och en lokal storman, som tillhörde samhällets elit. Jag studerar även nästa led, den motsvarande utbytesrelation baserad på ”social lagring” som finns mellan stormannen och hans internationella fränder bland eliten i andra länder.

Terminologi

I uppsatsen använde jag till en början enbart termen ”bonde” som beteckning på jordbrukaren, även om det förutom en jordägande bonde också kunde vara en jordlös arrendator eller en lantarbetare. Då mina källor i hög grad använder *client* och *clienteism* trots att det kan föra tankarna till Rom har jag ibland också använt ”klient” men jag gör ingen skillnad på de båda termerna. På samma sätt förhåller det sig med bondens motpart som jag har valt att kalla för ”storman”. Jag kunde också ha valt termen jordägare men då flertalet av bönderna också ägde jord har jag valt storman,

som även förkommer bland källorna.⁴ I de engelskspråkliga källorna används *patron*. För mig är det i första hand en romersk term, men mina källor använder den även för stormän i det klassiska Athen. Jag har därför ibland använt *patron*, men det är synonymt med storman.

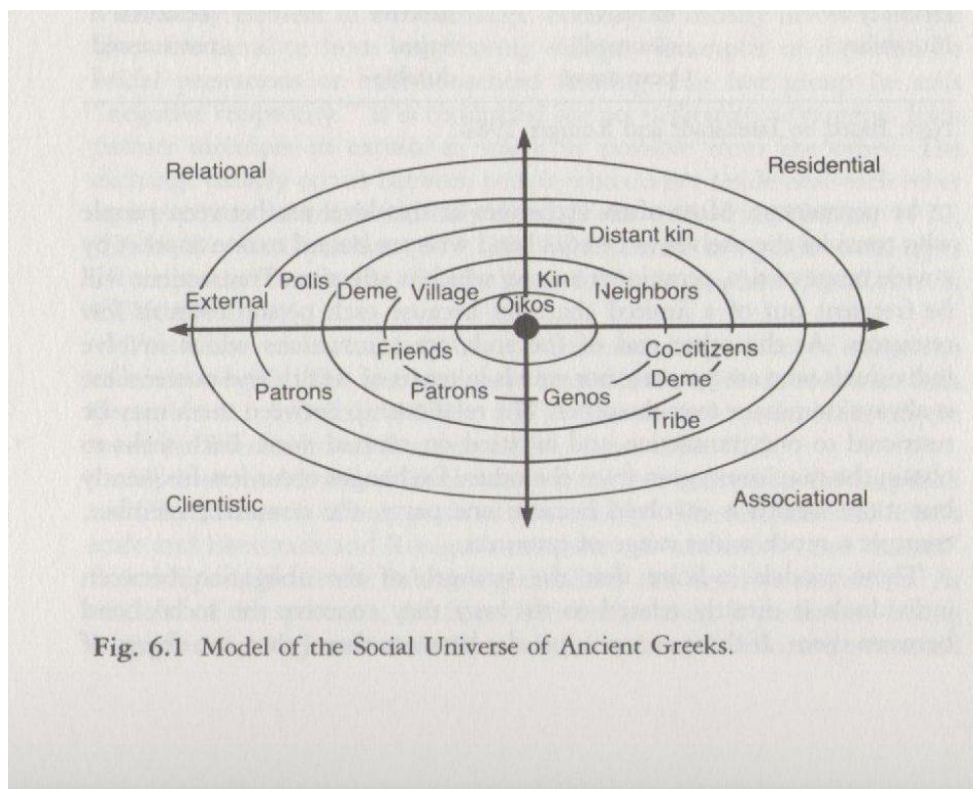

Fig. 6.1 Model of the Social Universe of Ancient Greeks.

Gallants modell av möjliga partner för social lagring under antiken.⁵

2. Syfte

Syftet med uppsatsen är att studera den attiske bondens strategi för att minimera risken att han och hans *oikos* skulle råka i obestånd på grund av skördekada. Jag har valt att studera den strategi som innebär ”social lagring” hos lokala stormän.

Jag undersöker också nästa led, den riskminimeringsstrategi som stormännen i sin tur tillämpade för att gardera sig mot att extrema händelser, där många av stormännens

⁴ Gallant 1991, 128

⁵ Gallant 1991, 152

klienter kunde drabbas av samma yttre störning, skulle kunna ruinera stormannen. Stormannen garderade sig genom att ”återförsäkra” sig hos andra, geografiskt spridda stormän med vilka han hade *xenoi*-relation, vilket innebar att han kunde påräkna bistånd vid en kris.

Jag vill också undersöka om man kan jämföra de antika möjligheterna till riskminimering som stod till buds för en bonde med dagens skördeskadeförsäkring och om *xenoi*-relationen kan jämföras med modern återförsäkring.

3. Källmaterial

3.1 Historiskt material

Det historiska, skriftliga materialet som använts är i första hand de retoriska övertalningsinlägg som riktade sig till domstolarna med Demostenes som en framstående representant, samt rättegångsprotokoll från Athen. Viss information har också hämtats från Herodotos, Xenofon och andra antika författares verk, liksom från antika inskriptioner av publika lagar och från inskriptioner på *horoi*. *Horoi* är gränstenar som även användes för att markera att ägor var belånade.⁶

3.2 Modernt material

Den moderna litteratur och forskning som behandlar ren ekonomi under klassisk tid är inte särskilt omfattande, framför allt efterlyser jag forskning som berör finansiell ekonomi. När man däremot inkluderar de socialvetenskapliga aspekterna på ämnet och formulerar om det till ekonomisk risk och riskhantering som socialt fenomen finns det flera forskare som ägnat sig åt området. Jag kunde under mina studier i ämnet konstatera att flera av forskarna använde försäkringsterminologi för att beskriva olika riskhanteringsmekanismer men försäkringssynvinkeln har knappast använts på något konsekvent sätt. Med min försäkringsbakgrund såg jag här en möjlighet att undersöka om man med ett medvetet försäkringstänkande skulle kunna bidra med ett annorlunda angreppssätt.

⁶ Finley 1973, 4

Jag har till stor del använt mig av Thomas W. Gallants forskning publicerad i *Risk and Survival in Ancient Greece* för att studera direktförsäkringsledet. Han inleder med att just påvisa svårigheterna med sitt arbete, främst ”the lack of data”.⁷ Han inriktar sig på att studera vilka överlevnadsstrategier och -mekanismer som finns tillgängliga för bönderna. Han drar också paralleller med medeltida och sentida förhållanden i utvecklingsländer. Den forskning jag stöder mig på för att beskriva återförsäkringsledet är främst Hermans båda verk *Ritualised Friendship and the Greek City* och *Morality and Behaviour in Democratic Athens*. I dessa verk redogör Herman för sina studier av *positive reciprocity*⁸ och forskning på vänskapsförhållanden mellan *xenoi* under antiken.

4. Metod

Jag har begränsat mig till att enbart studera riskminimeringsstrategin utbyte och social lagring mellan två parter. Relationen mellan bönder/klienter och en storman/patron kan då liknas vid förhållandet mellan försäkringstagare och ett försäkringsbolag och relationen mellan stormannen i Athen och *xenoi*-stormannen i utlandet skulle kunna liknas vid förhållandet mellan ett direkt- och ett återförsäkringsbolag. Den metod jag valt går därför ut på att jag, efter att ha formulerat karakteristika för ett försäkringsbolag respektive ett återförsäkringsbolag,⁹ använder bolagens karakteristika som modeller för att på ett konsekvent och systematiskt sätt kunna analysera de antika överlevnadsstrategiernas olika delmoment. Jag har valt att studera forskning på områden som behandlar antik ekonomi. Det finns en del arbeten som behandlar lån och ränta, uttagande av hypotek genom användning av *horoi* för registrering av pantsatt fast egendom som säkerhet för lån. När jag studerat internationellt samarbete är det *xenia*- eller *proxeniafenomenet*¹⁰ som utgjort basen för tjänsteutbytet. Jag har inte funnit någon forskning som renodlat tar

⁷ Gallant 1991, 15

⁸ Herman 2007, 33

⁹ Webb & Anderson & Cookman & Kensicki 1990, 3

¹⁰ *Xenos* brukar översättas med gästvän och avser en utländsk person med vilken man har en en-till-en relation. *Proxenos* avser den relation ett samhälle, på motsvarande sätt, kan ha med en utländsk storman. Se vidare under avsnittet 6.3.

försäkringsmomentet som utgångspunkt, men det finns en del forskning som utgår från begreppet ”survival insurance”.¹¹

Genom studium av utbyte och social lagring som överlevnadsstrategi, undersöker jag vilka likheter och olikheter som finns med de försäkringsmöjligheter som modern försäkring erbjuder dagens bönder som instrument för att hantera ekonomisk risk när bonden, då som nu, är utlämnad till växlande väder, klimatvariationer och av människan orsakade störningar.

På motsvarande sätt använder jag dagens återförsäkringsväsende som modell för att studera de likheter och olikheter som finns mellan modern katastrofåterförsäkring och den överlevnadsstrategi som de antika patronernas utbyte och sociala lagring sinsemellan utgjorde.

5. Presentation av källmaterialet

Det historiska materialet utgörs till stor del av beskrivningar av mellanmänniskliga relationer i vanliga situationer. I rättegångsmaterial, där skickliga retoriker ofta anlätades, speglas vardagslivet. Man får hålla i minnet att det är partsinlagor, men det är nog rimligt att anta att företeelser som skildras måste vara välkända av domstolen för att ha trovärdighet. Till exempel ges i tal av Demostenes och Lysias referenser till ett tjugotal tillfällen där låntagaren antingen inte återbetalade eller förskingrade lånet.¹² Till det historiska materialet hör även Herodotos´ historieskrivning och litterära verk som baserats på samtida händelser. Exempelvis i Aristofanes´ verk *Clouds* berättar han om hur Strepsiades blir hotad av långgivare.¹³ Till det historiska källmaterialet räknas också inskrifter från *horoi*. Millet beskriver exempelvis hur en ”säkerhets” eller ”hypoteks”-*horos* markeras, i vittnens närvaro, med ett fysiskt föremål ovanpå och en kort inskrift. På så sätt skyddades en lånetransaktion med en

¹¹ Gallant 1991, 158-60

¹² Millet 1991, 84 (Till exempel Lysias tal om Eratons egendom där ett lån till Eraton på 2 talenter inte återbetalas efter Eratons död. Lys. 17.2 eller Demostenes tal mot Pantaenetus som hyrde en silvergruva av Evergus och Nicobulus och försummade att betala hyran. Dem. 37.2)

¹³ Ar. *Nub.* 1214-302

blandning av muntlig, symbolisk och skriftlig metod.¹⁴ Då mina kunskaper i klassisk grekiska är ytterst begränsade har jag fått förlita mig till tolkningar och översättningar till moderna språk.

5.1 Antikens ekonomi

Antik ekonomisk historia är ett relativt ungt forskningsområde. Ian Morris beskriver i sitt förord till Finleys *The Ancient Economy* hur den tyske forskaren August Böckh publicerade en omfattande studie 1817, men att det sen dröjde till 1893 innan Karl Bücher lanserade en teori om evolutionär ekonomisk utveckling i Europa, där det antika Grekland och Rom karakteriserades av mycket enkla, småskaliga hushållsekonomier. De syftade till självhushåll med ett mycket begränsat utbyte med andra hushåll.¹⁵

Andra historiker som Edvard Meyer menade att detta synsätt var helt felaktigt och att de antika ekonomierna i stället liknade dagens marknadsekonomier fast de var mycket mindre.¹⁶ Längre stod debatten här, men på 1950 – talet påbörjades ett paradigmskifte. Här spelade Moses Finley en central roll. Inte minst hans *The Ancient Economy* från 1973 blev något av en vattendelare.

Finley menade att även om det antika Athens ekonomi var relativt stor och komplex så var det inte en marknadsekonomi. För att visa det samlade han bevis i form av *horoi* eller med hans uttryck ”stenar med hypoteksinskrifter”.¹⁷ Han menade att de lån som togs var, med undantag för *bottomry loans*, huvudsakligen avsedda för konsumtion, inte för investeringar. Det centrala i Finleys teoribygge är begreppet ”status”. Han menar även att först med etablerandet av slavekonomin blev fritt medborgarskap möjligt. Omsorgen om status gjorde också att medborgarna avstod från även lönsamma aktiviteter. Dessa lämnades i stort till främlingar, kvinnor och slavar.¹⁸

¹⁴ Millet 1991, 223-4

¹⁵ Finley 1999, ix

¹⁶ Finley 1999, ix

¹⁷ Finley 1999, xvi

¹⁸ Finley 1999, xx-xxi

The Ancient Economy står fortfarande mitt i debatten. Finley visade tydligt att den filologiska empiriska historieskrivningen inte kunde förklara de antika ekonomiska fenomenen. Hans verk står enligt Ian Morris ”midway between deterministic, economic approaches and postmodern literary explorations. Both undersocialization and oversocialization critics must engage seriously with Finley’s work if they are to make any headway.”¹⁹

6. Analys

När vi idag tänker på försäkring är det inte ovanligt att vi tänker på själva dokumentet, det vill säga det som på försäkringsjargong kallas *försäkringspolisen* eller *försäkringsbrevet*. Egentligen består (skade)försäkringen av den utfästelse försäkringsbolaget gör om att, i händelse av skada, hålla den försäkrade skadelös. Målet med försäkring är att försäkringstagaren skall kompenseras så att han eller hon efter en skada skall befinna sig i samma ekonomiska situation som hon eller han var innan skadan inträffade. På livförsäkringsområdet är det likartat: det finns en livförsäkringspolis som beskriver vilken ekonomisk ersättning som skall betalas om den försäkrade skadas eller när den försäkrade dör. Är det fråga om pensionsförsäkring regleras vilka belopp som skall utbetalas och hur länge utbetalning skall ske. Jag har bara hittat ett exempel på en sådan försäkring under antiken. Egon Weiss beskriver i *Griechisches Privatrecht auf rechtvergleichener Grundlage* ett affärskoncept som lanserades i Miletos år 209/8 f Kr. Stadsstaten Miletos hade usel ekonomi efter dyrbar krigföring. Någon kläckte då idén att vända sig till medborgarna, både män och kvinnor, och erbjuda livstids livränta och begravningskostnadsbidrag mot erläggande av 3400 drachmer.²⁰

Några skadeförsäkringar som direkt liknar dagens har jag inte hittat. Det som kommer nära är de så kallade *bottomry loans*, som förekom både i Athen och i Rom. *Bottomry loans*, eller *maritime loans*, är lån som tas för att finansiera inköp i främmande land av gods som importerats per båt. När en bank(ir) skulle låna ut pengar till finansiering av ett sådant importföretag utgjordes säkerheten för lånet av importvarorna. Även

¹⁹ Finley 1999, xxxi

²⁰ Weiss 1923, 463-4

själva skeppet kunde utgöra säkerhet för lånet. Låntagaren blev fri från skuld och behövde inte återbetala lånet om skeppet förläste utan långgivaren bar ensam hela risken för att ett haveri skulle omöjliggöra för importören att återbetala lånet.²¹ För att stå den risken krävde långgivaren en ränta som var ca tre gånger så hög som den normala räntan. Normal ränta var den som begärdes för lån mot säkerhet i fast egendom som markerades med *horoi* i Attika under klassisk tid. Den normala räntesatsen för lån där parterna inte hade nära relationer var 10 % eller 12 %, vanligen 1 % per månad.²²

Mellanskillnaden mellan normalräntan och den ränta man tog för finansiering av ett importprojekt utgjorde naturligtvis en *riskpremie* som togs ut eftersom långgivaren tog risken att varorna, som utgjorde säkerheten, aldrig skulle komma till Attika i säljbart skick och att därför lånet aldrig skulle återbetalas. Denna riskpremie motsvarar den försäkringspremie importören skulle ha betalat för att skydda värdet av båt med last, om försäkringsmöjligheten funnits. Eller som Moses I. Finley uttrycker det: "by the function of that type [bottomry loan, min anmärkning] of loan as an insurance policy rather than as a form of credit."²³

6.1. **Kännetecken** för dagens försäkringsbolag

Ett nutida direktförsäkringsbolag har följande karakteristika som jag bygger modellen på:

1. Många kunder ger frekventa, små bidrag (=premier) till en stark part mot ett löfte att få stora, lågfrekventa bidrag (=skadebetalningar) tillbaka.²⁴
2. Styrkeförhållandet är mycket ojämnt. Många små, ekonomiskt svaga och dåligt informerade kunder står mot ett starkt bolag som har överlägsen kunskap, information och ekonomi.
3. Bolaget har sannolikt vinstmaximering på lång sikt som överordnat mål. Alternativt, om bolaget är ömsesidigt, har bolaget billigast möjliga

²¹ Andreau 1999, 92

²² Millet 1991, 105-107

²³ Finley 1999, 141

²⁴ Bickelhaupt 1983, 97

försäkringsskydd för kunderna som också är ägarna som långsiktigt mål. Jag använder den första bolagstypen som modell, oftast är det ett aktiebolag.²⁵

Ett nutida återförsäkringsbolag har följande karakteristika som jag bygger modellen på:

1. Ett flertal direktförsäkringsbolag ger varandra återförsäkring, det vill säga ett löfte att betala när någon (annan) part lider en stor skada.
2. Styrkeförhållandet mellan parterna är ganska jämnt, framför allt med avseende på kunskap och tillgång till information. Den ekonomiska styrkan kan vara rejält olik.
3. Det ekonomiska motivet för att *köpa* återförsäkring är överlevnad, att skydda bolaget för de ekonomiska konsekvenserna av extrema händelser. Dessa extrema konsekvenser är ofta av den art som drabbar många försäkrade samtidigt. Orsaken kan vara en naturkatastrof som jordbävning, tsunami, storm, torka, hagel, skogsbrand eller översvämning. Det kan också vara en explosion, flygplanskollision, fartygshaveri eller terroristdåd. I speciella fall kan även skada till följd av krigshandling ersättas.
4. Den som *säljer* återförsäkring agerar med långsiktig vinstmaximering som mål. Med god kunskap och information kan återförsäkraren sätta ”rätt” pris på den risk som tas. De flesta återförsäkrare driver återförsäkring som ett komplement till direktförsäkring med syfte att utjämna resultatet vart år genom att sprida riskerna. Därigenom kan man reducera sannolikheten för förluster och öka möjligheten till vinst på lång sikt.
5. Då många återförsäkrare samtidigt ägnar sig åt direktförsäkring, finns också ett moment av reciprokt utbyte med: ”om du hjälper mig så kan jag hjälpa dig”. Detta gäller i viss mån också för professionella återförsäkrare, som även de har behov av återförsäkring, så kallad retrocession.²⁶
6. De socioekonomiska normer som styr parternas agerande är bl. a. reciprocitet, *Utmost good faith*,²⁷ *Gentleman’s Agreement*, samt att muntliga avtal som bekräftas med ett handslag är lika bindande som skriftliga avtal.²⁸

²⁵ Gerathewohl 1980, 1-2

²⁶ Gerathewohl 1980, 341ff

²⁷ Raphael 1994, 1: [Its motto, *Fidentia* – “Confidence”, and its trading standard, *Uberrima Fides* – “Utmost good faith”, signalled Lloyd’s pride in the way its business was conducted.]

²⁸ Gerathewohl 1980, 651

6.2. **Bönders riskhantering under antiken genom social lagring hos stormän**

För att börja med direktförsäkringsledet analyserar jag relationen och tjänsteutbytet mellan å ena sidan klienter-bönder och å andra sidan patroner-stormän i Attika i klassisk tid.

Antikens bönder hade, som jag tidigare redogjort för, flera olika strategier för att minska risken att hushållet skulle råka ut för ekonomiska svårigheter som ytterst kunde medföra att medlemmarna fick svälta ihjäl. Jag skall begränsa min analys till den utbytesstrategi ”utbyte eller social lagring”, som gick ut på att välja ut en lämplig förmögen storman i närheten som bonden bedömde skulle kunna vara generös när det behövdes och uppvakta honom. Målet var att bli upptagen i hans krets av klienter. Hur gick då detta till?

För att förstå bondens överväganden måste vi göra klart för oss hur ”ritualized friendship” manifesterade sig i Grekland. Redan under *The Dark Age* och under arkaisk tid blomstrade *skyldighet och reciprocitetsideologin*. Även hos Homeros var reciprocitet och utbyte av gåvor en central social institution.²⁹

Den vidareutvecklades och uttrycktes under klassisk och hellenistisk tid som ”ritualized friendship” och byggde på en moralisk skyldighet att återgälda. Det fanns inget kontraktuellt reglerat, juridiskt bindande avtal, utan det hela byggde på en moralisk skyldighet att återgälda en tjänst eller en gåva. ”Friendship” är en lite lurig term, där vi lätt tolkar den med nutida glasögon. Aristoteles definierar begreppet i sin Nicomaiska etik som tre olika företeelser; en vänskap baserad på nöje, njutning och köttslig lust. En annan vänskap som är baserad på ekonomiska behov och ömsesidig nytta. Den tredje var ren vänskap, utan baktankar, baserad på moralisk godhet.³⁰ Här används vänskap som en kombination av de två sista betydelseerna.

²⁹ Gallant 1991, 146

³⁰ Arist. *Eth. Nic.* 1.161-5

Gabriel Herman kallar förtroendet för att denna moraliska skyldighet skulle uppfyllas för en primitiv form av försäkringssystem.³¹ Den bygger på de båda koncepten *skyldighet* och *reciprocitet*.³² Enligt den amerikanske sociologen Alvin W. Gouldner finns två minimikrav som måste uppfyllas för att reciprocitetsnormen skall gälla:

- 1, människorna skall hjälpa dem som de fått hjälp av och
- 2, människorna skall inte skada dem som de fått hjälp av.³³

Relationen patron – klient byggde på dessa normer tillsammans med *honour*. Vissa forskare vill också lägga in konceptet *limited good* för att förklara hur den ideala strukturen kunde skapas. Med *limited good* menade den amerikanske antropologen George M. Foster att bondens beteende styrdes av hans uppfattning att allt gott och begärligt i omvärlden, såväl i den sociala som i den ekonomiska, och själva naturens väsen fanns i en begränsad, finit mängd. Det omfattade alla önskade saker i livet som mark, rikedom, vänskap och kärlek, manlighet och ära, respekt och status, styrka och inflytande samt säkerhet och trygghet.³⁴ Om dessa ting rådde hård konkurrens. För att förbättra sin situation gällde det att skapa och ingå i en så stark allians som möjligt.³⁵

Då bonden och stormannen tillhörde helt olika skikt i samhället var det inget triviale problem att identifiera en bra storman och att bli accepterad som klient av denne. Eliten beblandade sig normalt inte med folk av låg rang på landsbygden. I Aten fanns dock vissa associationer som spände över sociala rankor. Geografisk hemvist, härkomst eller religiös tro kunde vara bas för en sådan associationstillhörighet. Bonden måste se till att skapa en personlig en-till-en relation med den önskade stormannen.³⁶ Om han lyckades bli en klient innebar det oftast att bonden fick bli arrendator och/eller lantarbetare hos stormannen. Om bonden redan hade egen mark kunde engagemanget hos stormannen vara ett extraarbete.³⁷

I patron-klientrelationen ingick att stormannen skulle se till att bonden hade tillgång till land att bruka, utsäde, verktyg, gödsel och boskap. Han förväntades också anlita klienten eller medlemmar i klientens *oikos* som säsonglönearbetare. Ett tredje sätt att

³¹ Herman 1987, 92

³² Gallant 1991, 144

³³ Gallant 1991, 144

³⁴ Foster 1965, 296

³⁵ Gallant 1991, 145

³⁶ Gallant 1991, 161

³⁷ Gallant 1991, 163

ta hand om sin klient var att tillåta ”gleaning”, att låta bonden med hushåll plocka rester från ägorna som kvarblivna sädeskorn, nedfallna oliver, brännved och liknande.³⁸

Den viktigaste tjänsten som patronen kunde bestå med var bistånd vid kris. Klienten kunde räkna med att patronen skulle säkerställa att han och hans *oikos* överlevde vid hungersnöd. Biståndet kunde ges på olika sätt: Bonden kunde få livsmedel för att överleva den akuta krisen. Han kunde få lån till ingen eller låg ränta för att komma igång med jordbruket igen. För att hinna komma ikapp kunde han få anstånd med arrende och amortering av (tidigare) skuld.³⁹ En kombination av dessa åtgärder var också möjlig. Gallant beskriver hur, efter en svår kris i Abydos, det till och med stiftades en lag som reglerade att den som lånade ut pengar skulle få återbetalning i form av del i skörden.⁴⁰ Stormannen förväntades vara tålmodig så att bonden kunde komma på fötter innan återbetalning behövde ske: ”patrons should be lenient during a crisis”.⁴¹

Vilken motprestation förväntades då av klienten? Förutom den arbetsinsats som nämnts ovan, skulle han vanligen leverera in en viss del av sin jordbruksproduktion till patronen. Det kunde ske *in natura* eller med pengar.

6.2.1. Karaktistika för bonde - storman relationen

1. Det var en egendomlig kombination av olikhet och asymmetri vad gäller makt, med en (till synes) ömsesidig solidaritet som uttrycks som personlig identitet med mänsklig känslsamhet och skyldigheter.
2. Den utgjorde en kombination av potentiellt tvång och exploatering med frivilliga relationer och ömsesidiga skyldigheter.
3. En kombination av betoning av ömsesidiga skyldigheter och reciprocitet mellan parterna med den något illegala eller halv-legala aspekten på dessa relationer.⁴²

³⁸ Gallant 1991, 165

³⁹ Gallant 1991, 165

⁴⁰ Gallant 1991, 166

⁴¹ Gallant 1991, 166

⁴² Eisenstadt and Roniger 1984, 49

Patronatet är specifikt och mellan två parter, som länkas ihop vid en viss tidpunkt trots att de alltid kommer från olika sociala och ekonomiska förhållanden. Vidare är utbytet av varor och tjänster mellan dem obalanserat. Patronen tar alltid in mer än han ger ut över tiden men på grund av ideologin om reciprocitet och moralisk skyldighet som ligger till grund för denna form av social relation kan bonden alltid utöva ett starkt moraliskt tryck vid begäran om hjälp i en kris.⁴³ Omgivningen förväntade sig att patronen skulle bistå vid behov. Det gällde att ha en ”bra” patron, en som Aristoteles liknade vid en noggrann fåraherde som skyddade sina ”bondefår”.⁴⁴

För att patronatet skall fungera som överlevnadsförsäkring måste avtalet mellan parterna vara långsiktigt. Klienten måste kunna lita på att patronen skall bistå om problem uppstår någon gång i framtiden. Thomas W. Gallant beskriver de mekanismer som skulle säkerställa att avtalet blev långsiktigt hållbart på följande sätt: ”During a subsistence crisis peasants expected forbearance by their patrons. There was among the ancient Greek peasants a deeply held belief that patrons *should* be lenient during a crisis (Ailian VH 14.24). The ability of the peasantry to enforce this behavioral standard was contingent on the degree to which they could meaningfully hold the elite accountable for its actions, and this, in turn, was mediated by the dialectic between the “moral economy” and the “political economy”.⁴⁵

Aristoteles klassificerade klient–patron relationen som en “utilitarian friendship” och betonade att bondens nytta var att få hjälp vid behov.⁴⁶ Thomas W. Gallant menar att bonden strävade att få en överlevnadsförsäkring till en så låg premie som möjligt.⁴⁷ ”Patronage” utgjorde ett kritiskt, viktigt element i det ekonomiska och sociala systemet i det antika Grekland.⁴⁸

För att ytterligare säkerställa uppfyllandet gällde det för bonden att knyta så starka band som möjligt med patronen. Då parterna kom från olika strata i samhället måste bonden utnyttja de områden där de kunde mötas. I många kulturer gjordes det med

⁴³ Gallant 1991, 159

⁴⁴ Arist. *Eth. Nic.* 1161a15

⁴⁵ Gallant 1991, 166

⁴⁶ Arist. *Eth. Nic.* 1162a2-5

⁴⁷ Gallant 1991, 160

⁴⁸ Gallant 1991, 160

äktenskap och gudfaderskap, men i Grekland fanns inte denna möjlighet över ståndsgrensarna utan bonden fick förlita sig på banden mellan medlemmarna inom olika "associations", som *gene*, *phratriai*, *orgeones* och *thiasoi*, som fanns i alla delar av Grekland.⁴⁹ I Aten fanns dessutom *deme* och *trittyer*.⁵⁰ Genom medlemskap i dessa möttes individer som tillhörde helt olika sociala skikt.⁵¹

6.3. Relationen mellan stormannen och hans *xenoi*-stormän eller återförsäkringsledet

I alla försäkringssammanhang gäller det för försäkringsgivaren att inte överexponera sig. Ett återförsäkringsbolag måste därför noga bevaka att de försäkringar som bolaget utfärdat skall kunna infrias även om många försäkringar samtidigt drabbas av skada. På samma sätt måste den storman som åtagit sig att understödja sina klienter bedöma hur stora resurser som kunde behövas. Om torka drabbade Attika en längre tid kunde stödbehovet bli avsevärt. Den förutseende stormannen såg därför till att (åter)försäkra sig om att kunna få hjälp av andra stormän som inte var torkdrabbade.⁵² Det är alltså angeläget att etablera ett nätverk av likasinnade patroner som verkar i geografiskt åtskilda områden. Om störningen beror på politiska orsaker är det bra om nätverket finns i även politiskt åtskilda områden. Deltagarna i nätverket måste också ha en substantiell förmögenhet så att rejäla bidrag kunde ges vid behov. Nätverket är naturligtvis nyttigt för många andra behov, som att tillförsäkra sig en uppehållsort om man måste lämna staden, för att kunna få stridsresurser i händelse av krig, för att etablera handelsförbindelser med mera, men här fokuserar vi på möjligheten att kunna få ekonomiskt bistånd från parter som lever på avstånd från varandra.⁵³

Återförsäkringsledet bestod därför av nätverk av stormän, furstar och ädlingar som hade personliga relationer till varandra. Här tillhörde alla aktörerna sina respektive samhällens toppskikt. Deltagarna disponerade avsevärda förmögenheter och hade stort politiskt inflytande.

⁴⁹ Se bilagd karta, bilaga 1

⁵⁰ Gallant 1991, 161-2

⁵¹ Gallant 1991, 162

⁵² Konstan 1997,87

⁵³ Herman 1987, 30

Även detta återförsäkringsled bygger på banden mellan två parter, vars inbördes förhållande baseras på ”ritualiserad vänskap”.

Ritualiserad vänskap kan finnas mellan människor som tillhör samma sociala grupp. Om männen dessutom kom från samma geografiska område kunde de vara *philos* (= ”vän” i första hand ur gruppen släkt, välgörare, stammedlem eller medborgare)⁵⁴ *hetairos* (= ”vän” tillhörig t.ex. små etniska grupperingar runt en ledare eller hela etniska grupper)⁵⁵ eller *epitedeios* (= ”vän” motsvarande *philos* men som ingår i samma militära enhet).⁵⁶ Om de kom ifrån olika geografiska områden, vilket ju var en stor fördel för att kunna minska risken att samtidigt drabbas av samma störning, var de i stället *xenoi*, eller *proxenoi*. Termen *xenos* har en extremt vid betydelse. Den kan betyda så olika saker som: *guest-friend*, främling, utlänning, gäst, värd och legosoldat. Här nöjer vi oss med att betrakta de mellanpersonliga aspekterna av termen. Det kan vi göra genom att de dåtida människorna inte hade några svårigheter att hålla de olika betydelserna isär.⁵⁷ Så var det t ex inget problem att skilja på *xenos* = *guest-friend* och *xenos* = främling.⁵⁸

Hur kunde en storman gå till väga för att etablera ett nätverk av *xenoi*?

De vidsträckta nätverk som de grekiska stormännen hade tillgång till var ett resultat av den extraordinära mobilitet som grekerna uppvisade. Anledningen till dessa utlandsvistelser var många. En storman kunde knyta vänskapsband när han flydde sin stad i exil. Han kunde också vara utsänd emissarie från sin stad, eller utsänd för att grunda en koloni. Han kunde resa i egenskap av militär ledare. Ibland blev vänskapen resultatet av nöjesresor eller som konsekvens av yrkesmässigt resande som handelsman, siare eller skådespelare.⁵⁹

⁵⁴ Konstan 1997, 3

⁵⁵ Konstan 1997, 31

⁵⁶ Konstan 1997, 64

⁵⁷ Herman 1987, 11

⁵⁸ Herman 1987, 11

⁵⁹ Herman 1987, 45

De panhellenistiska spelen gav också ett bra tillfälle att knyta nya kontakter och att förstärka gamla.

Det viktigaste och vanligaste sättet att skapa *xenoi* –relationer var dock att leda lierade styrkor i krig. Så blev exempelvis Cyrus` grekiska generaler Klearchos, Proxenos, Sophainetos, Sokrates och Aristippos alla *xenoi*.⁶⁰

Man kunde också skapa en *xenos*-relation genom ombud, vilket naturligtvis var praktiskt när de geografiska avstånden var avsevärda. Cambyses ambassad till kungen över Etiopien skickades inte ut för att skapa någon militär allians, utan enbart för att Cambyses ville knyta *xenos*-band med kungen av Etiopien. På motsvarande sätt sägs kungen av Indien ha skickat ett meddelande till Cyrus den store: ”Jag vill bli din *xenos*, jag skickar pengar. Behöver du mer så säg till”.⁶¹

Om parterna tillhörde stater som hade ett spänt förhållande eller till och med låg i krig mot varandra, behövdes en försäkran om att man skulle avstå från stridigheter innan *xenos*-förhållandet kunde börja förhandlas. Man måste också bygga upp ett ömsesidigt förtroende. Till det användes medlare, om möjligt person (er) som redan var kända och respekterade av båda parter. Medlaren kunde framföra båda parter intentioner och även ta emot löften om att inga fientliga baktankar fanns med i bilden.⁶²

Nästa steg var att ”bringa samman”, ”presentera” eller ”rekommendera” parterna för varandra, *synistanai* var den tekniska term som användes.⁶³

Därefter kom *euergesia*-akten, en ”god handling” eller en ”förmån” som bekräftelse på goda avsikter och för skapande av solidaritet. *Euergesia*-akten var mycket betydelsefull. Om man lyckades väl med timingen av *euergesia*-akten, som kunde vara att hjälpa motparten i nöd eller överräckandet av någon värdefull gåva, kunde *euergesia*-gåvan vara tillräcklig för att skapa *xenia*- band. Det gällde dock att

⁶⁰ Herman 1987, 45

⁶¹ Hdt. 3.21

⁶² Herman 1987, 46-47

⁶³ Herman 1987, 47

euergesia-gåvan innehöll något självuppoffrande moment för givaren och att mottagaren var i behov av gåvan eller hjälpen.⁶⁴

Det råder enligt Herman ingen tvekan om att det följde med moraliska förpliktelser med *euergesia*-akten. Till skillnad från i den judisk-kristna moraluppfattningen, där en god handling ofta var en altruistiskt generös handling, för vilken på sin höjd tacksamhet kanske skulle visas i himlen, var här inte den goda gärningen en isolerad handling, utan en kalkylerande, oblyg del i uppbyggandet av mellanpersonliga förhållanden. *Euergesia*-akten var i själva verket en profan akt där givaren försatte mottagaren i en skuldsituation så att mottagaren bara kunde gottgöra givaren genom att visa sig undergiven och lojal.⁶⁵

Överlämnandet av gåvor skulle, även då det var ömsesidigt, följa en viss ritual. Ett exempel på en gåvosituation som höll på att gå fel är den Herodotos skildrar där Pytios i makt av sin rikedom erbjuder en för stor gåva till Xerxes, som snoppar av Pytios med en minimal gåva. Incidenten slutar dock med att Xerxes säger: ”Lydiske gästvän, alltsedan jag lämnade Persien har jag inte träffat någon som ville undfägna min här och frivilligt vill sammanskjuta pengar till kriget - förutom du! Jag gör dig till min gästvän.”⁶⁶

Den slutgiltiga bekräftelsen på att *xenia*-relationen var skapad bestod i att parterna tog varandra i hand och lovade varandra trohet.

Hur säkerställde man att dessa vänskapsrelationer bevarades?

Dessa *xenoi* vidmakthöll relationer som ofta varade i generationer. Från etablerandet av relationen till dess att den behöver utnyttjas var utbyte av gåvor den förväntade manifestationen. Det fanns också en sedvänja som gick ut på att man kunde bli gudfäder till varandras söner, varvid man kunde namnge barnet efter dess gudfader.⁶⁷ (Det förklarar varför man kan finna bland annat egyptiska namn i Grekland).

⁶⁴ Herman 1987, 48

⁶⁵ Herman 1987, 48-9

⁶⁶ Hdt. 7.271-292

⁶⁷ Herman 1987, 19

Nätverken av ritualiserad internationell vänskap kunde i sitt utbyte kombinera varor och tjänster av olika kvalitet. Det var denna potential för att tillhandahålla dessa kombinationer som gjorde utbytet så nyttigt och effektivt: en part kunde tillhandahålla vad den andra parten behövde och dessutom när han behövde det. Man kunde på detta sätt till och med tillhandahålla slavar. Vanliga varor som annars utbyttes var spannmål, konstruktionstimmer, metaller, keramik, boskap och trä till åror.

Herman ställer frågan hur vanligt förekommande det var med denna typ av utbyten. Han gör bedömningen att det var vanligt, men att det inte var politiskt korrekt att ta emot gåvor från utlandet och att det därför finns så pass få dokumenterade fall. Ett illustrativt exempel är när Demostenes anklagades för att ha tagit emot 1000 *medimni* vete per år av tyrannerna i Pontus. Motprestationen bestod i att bronsstatyer sattes upp på agoran för att hedra tyrannerna.⁶⁸

Det som däremot var politiskt korrekt var att dela ut förnödenheter till befolkningen, eller vanligare att sälja livsmedel till ett lägre pris än det på grund av brist kraftigt stegrade marknadspriset, så det skröt man gärna om och det är följaktligen väldokumenterat.⁶⁹

När relationen mellan *xenoi* väl var etablerad så fanns ett grundmurat förtroende parterna emellan, man var moraliskt förbunden att reciprokera. Detta förtroende fungerade som ett primitivt försäkringssystem⁷⁰ och ökade sannolikheten att engagementet skulle fullföljas och att löften skulle uppfyllas.

Gallant bedömer att Herman gör den bästa beskrivningen av den institutionaliserade vänskapen som kan finnas mellan förbundna medlemmar av eliten i olika stater: ”Guest – friendship served as a device for the promotion of the material and political interests of the elites engaged in it. Individuals integrated into politically separated communities exchanged *substantial amounts of wealth* and performed service for each other. Power, prestige and resources that could be acquired through one system could

⁶⁸ Herman 1987, 82

⁶⁹ Herman 1987, 82-3

⁷⁰ Herman 1987, 92

be readily transferred to the other, and at times the horizontal ties of solidarity which linked together the elites of separate communities were stronger than the vertical ties which bound them to the inferiors within their own communities.”⁷¹

Xenia-förbindelsen tillät välbärgade män att få tillgång till resurser som fanns utanför det egna samhället och meningen var idealt att dessa resurser skulle kanaliseras vidare till patronernas klienter genom redan etablerade klient-patronförbindelser.⁷²

6.3.1. *Xenoi*-relationer i krigssituation

I Iliaden beskriver Homeros hur Diomedes och Glaukos tar en paus i stridigheterna och att *xenoi*-relationen väger tyngre än den lojalitet och solidaritet som krävdes och förväntades av deltagarna i en här i militär strid.⁷³ Detta beteende kunde förväntas förekomma under arkaisk tid. Under klassisk tid finns ett parallellfall som Xenophon beskriver där Sparta 395 BC under kung Agesilaos förde krig i mindre Asien. Kungen höll på att etablera en *xenoi*-relation med den persiske satrapen Pharnabasis genom en ömsesidig *xenos*. Vid förhandlingen kritiserade Pharnabasis Agesilaos för att hans styrkor hade ödelagt Pharnabasis´ privata egendom och därmed brutit mot sina vänskapsskyldigheter. Agesilaos svarade att Pharnabasis borde veta att det även bland grekerna fanns *xenoi*-relationer över statsgränserna. Men dessa *xenoi* för krig mot varandra när deras respektive stater råkar i krig. Det händer till och med att de dödar varandra.⁷⁴ Eftersom vi nu för krig mot din kung är alla hans underlydandes egendom ett legitimt byte. Men med dig Pharnabasis sätter jag största värde på att vara vän. Pharnabasis i sin tur deklarerade att om han blir utsedd till den persiske kungens general skall han föra krig mot Agesilaos. Får han inte en ledande roll skall han däremot respektera *xenoi*-relationen. Det hela slutar med att Pharnabasis´son adopterar Agesilaos som sin *xenos*.⁷⁵

⁷¹ Gallant 1991, 167 (Gallants italics)

⁷² Gallant 1991, 167

⁷³ Hom. 6.224-31

⁷⁴ Xen. *Hell.* 4.1.37-8

⁷⁵ Konstan 1997, 86

6.4. Likheter och olikheter mellan antikens bonde–storman relation och dagens skördeskadeförsäkring

Jag bryter ned skördeskadeförsäkringens i de olika ingående momenten i tabellform nedan för att kunna göra en jämförelse på delmomentnivå:

Moment	Antik ”överlevnadsförsäkring”	Skördeskadeförsäkring
Marknadsföring eller anskaffning	Klienten söker en patron	Annonsering, säljare
Premiekalkyl	”Standardvillkor” + riskbedömning	Riskbedömning
Betalning	Del i skörden in natura eller med pengar	Med pengar per månad eller år
Dokumentation	Muntlig bekräftelse och handslag	Försäkringspolis
Villkor och omfattning	Styrt av kutym och moralisk förpliktelse	Ensidigt bestämda av försäkringsbolaget
Skadereglering	Om ”stort” skördebortfall ges ersättning	Anmälan med krav som prövas mot villkoren
Twist om skadeersättning	En twist går till domstol	Slits av kundombudsman eller juridisk prövning
Force majeure	Förekommer inte	Förekommer inte
Moturval (moralisk risk)	Antagligen	Ja, oftast

Av sammanställningen framgår att skillnaderna främst beror på att vi nu har en penningekonomi och att försäkringsgivarnas verksamhet är hårt formaliserad. Den praktiska funktionen är likartad.

6.5. Likheter och olikheter mellan en xenoï-relation och ett återförsäkringsavtal

Jag bryter även här ned det typiska moderna återförsäkringsavtalet i olika delmoment i tabellform:

Delmoment	<i>Xenoi</i> -relation	Återförsäkringsavtal
Anskaffning	Ofta genom gemensam kontakt, ibland direktkontakt	Oftast genom mäklare, ibland direktkontakt
Premiekalkyl	Genuin osäkerhet	Riskbedömning
Betalning	Återgäldning efter skada	Årlig betalning i valuta
Villkor	Öppen för alla slags skador	Skadehändelsen är definierad
Omfattning	”Fullvärdeförsäkring”	Definierad i villkoren
Skadereglering	Anmälan med krav	Anmälan med krav som prövas mot villkoren
Om krig råder mellan hemvistländerna	Om betalning hindras politiskt, avvakta fred	Om betalning hindras politiskt, avvakta fred
Twist om skadebetalning	Moralisk förpliktelse	Skiljedomstol enligt avtal
Moturval	Troligen inte	Sannolikt

Skillnaderna finns främst inom riskbedömning. Det fanns i antiken små möjligheter att göra statistiska beräkningar för att kunna sätta ”rätt” premie. Det löstes genom att ersättning vanligen gavs i form av lån som återbetalades över tid. På likartat sätt får i dag skadehistorik genomslag i prissättningen för förnyad återförsäkring.

7. Slutsatser

Det finns sannolikt en mycket gammal instinkt hos människan, spårbar redan hos både neandertalarna och *homo sapiens*, att förbättra oddsen för överlevnad och för att minska konsekvenserna av slumpmässiga störningar i livet. Förutom det grundläggande samarbetet inom familj, släkt och stam, var länge religionen det främsta medlet för att minimera risken för olycka och maximera möjligheten till

en lyckosam utveckling för släktet, men måste man säga, med tveksam framgång.⁷⁶

För att ytterligare öka säkerheten formaliserades så småningom det sociala samarbetet. Jag valde att studera olika mekanismer som användes under klassisk tid i Grekland. Jag begränsade mig till studiet av ”social lagring” som skydd mot skördeskador, både den som skedde mellan en bonde och en storman och den mellan en storman och hans motsvarighet inom eliten i *xenoi*-relationer.

I uppsatsen anknyter jag till Finleys och Gallants uppfattningar att det sociala samspelet, där hanteringen av risk och osäkerhet vad avser överlevnad var central, spelade en viktig roll i utvecklingen av institutioner och kulturella beteenden i det antika Grekland. Halstead & O’Shea trycker också på en viktig faktor: de menar att den traditionella historieskrivningen länge har fokuserat på ”normala” eller ”genomsnittliga” förhållanden för mänsklig existens. De menar att det är en spegling av ett praktiskt problem, variabilitet är svårare att innefatta och presentera än något slags mått på allmän tendens. Dessutom är olika aspekter av variabilitet relevant för olika skalor av analys. Arkeologer som måste modellera tidigare ekonomiska system för vilka det saknas statistiska data har vanligen föredragit genomsnittets enkelhet före variabilitetens komplexitet.

Men även om den traditionella betoningen av normer och genomsnitt är förståelig i det vetenskapliga sammanhanget, är det en *abstraktion* av den variabla verkligheten som människan måste möta. Halstead & O’Shea menar att hanteringen av den risk och osäkerhet som variationen i matförsörjningen medför, spelar en viktig roll i utvecklingen av samhällets kulturella organisation.⁷⁷

För att strukturera fenomenet social lagring och för att jag har stor erfarenhet av försäkring och återförsäkring och för att flera av mina moderna källor använder försäkringsterminologi i sina analyser valde jag att använda modern försäkring som jämförelse.

⁷⁶ Stringer & Andrews 2005, 214-18

⁷⁷ Halstead & O’Shea 1989, 2

Jag menar att man kan betrakta social lagring som en primitiv form av försäkring. Båda fenomenen tillfredsställer samma legitima behov av att minimera risken för ekonomisk skada även om konsekvenserna av skadan var allvarligare under antiken. De skillnader som observerats beror främst på att de politiska och juridiska systemen har utvecklats under de senaste 2400 åren. Man skall kanske lägga till den förändring som skapas av framväxten och dominansen i västvärlden av de judisk-kristna moraliska normer som ju avviker en hel del från de antika normerna. Jag tänker framför allt på den klassiska synen på tjänst och gentjänst som hos oss ersatts till en inte obetydlig del av det altruistiska synsätt som både judendomen och kristendomen står för, där en tjänst kan belönas i himlen.

Det finns naturligtvis även stora skillnader i den praktiska tillämpningen, framför allt vad gäller själva regleringen av skador. Det finns också en skillnad som ibland visade sig i relationen mellan en bonde och en lokal storman. Den stora skillnaden i styrkeförhållande mellan parterna kunde resultera i att bonden i vissa fall blev fastlåst vid sin patron genom att få för stora skulder och kanske bli av med sin jord och i praktiken hamna i ekonomisk trälldom. Om motsvarande händer i dag kan en försäkringstagare som råkar ut för för många skador och därför nekas försäkring och hamnar i så kallad försäkringsnöd vända sig till tillsynsmyndigheten som kan tvinga försäkringsbolag eller pooler av försäkringsbolag att meddela försäkring.

8. Sammanfattning

Hungern var aldrig långt borta i det antika Grekland. Modern forskning visar att missväxt drabbade Grekland med hög frekvens. Kornskörden kunde drabbas så ofta som vart åttonde år och den känsligare veteskörden kunde bli starkt reducerad vart fjärde år. Konventionell historieskrivning om hur den grekiska kulturen växte fram uppmärksammar sällan betydelsen av den materiella, agrara, basen i antika samhällen.⁷⁸

⁷⁸ Halstead & O'Shea 1989, 98

Då jordbruket sysselsatte de allra flesta människorna under antiken har jag fokuserat på böndernas och lantarbetarnas situation. Jag redogör för vilka olika strategier som stod till buds för att hantera de risker för hunger som följde av de frekventa perioderna av ojämn nederbörd som drabbade Grekland i stort och Attika i synnerhet. Jag har valt att begränsa uppsatsen till studiet av riskminimeringsstrategin social lagring hos lokala storbönder eller patroner. Då det kontinentala Grekland, som ju inte är särskilt stort, ofta drabbades i sin helhet av samma väderfenomen, var det angeläget att också studera hur patronerna i sin tur säkerställde att de själva skulle överleva och även kunna stå för sina åtaganden gentemot sina klienter. Med min försäkringserfarenhet föll det sig naturligt att använda ett försäkringssynsätt då likheterna med dagens skördekadeförsäkring var uppenbara. Jag använde därför karakteristika för skördekadeförsäkring och återförsäkring för att strukturera studiet av de under klassisk tid tillämpade riskminimeringsstrategierna social lagring mellan både klienter och patroner å ena sidan och mellan patroner och *xenoi*-patroner å den andra. Jag ställer också frågan om dåtida metodik med social lagring hos en storman och mellan stormän är jämförbar med våra dagars skördekadeförsäkring och modern återförsäkring. Med reservation för risken att den stora ojämlikheten mellan parterna i en klient – patron relation kan göra att den bonde som ofta drabbas av dålig skörd kan hamna i ekonomisk livegenskap, blir min slutsats att likheterna är större än skillnaderna om man går in på de principer som styr respektive kategori.

De principerna gäller fortfarande och den viktigaste handlar om förtroende. Den klassiske bonden måste kunna lita på att patronen och hans goda vilja skall finnas tillgängliga även i framtiden. Förtroendet måste också finnas kvar när tiderna blev sämre, när hungern hotade. I det demokratiska Athen fanns de nödvändiga ingredienserna för att skapa ett sådant förtroende. Genom ”ritualized friendship” kombinerat med den på den tiden förhärskande ideologin om skyldighet och reciprocitet tillsammans med ”honour” kunde bonden känna förtroende för att stormannen skulle stå för sina förpliktelser. Dessutom fanns det demokratiska domstolar att vända sig till som en sista utväg.

På samma sätt bygger ett försäkringsbolags hela existens på förtroende. Har inte kunderna förtroende för att försäkringsbolaget någon gång i framtiden skall kunna och vilja stå för sina förpliktelser, har bolaget inget existensberättigande och därmed ingen framtid.

Detta gäller i än högre grad för internationella relationer. Här tillkommer den omständigheten att parterna finns långt ifrån varandra. Det gäller att skapa och vidmakthålla ett gränslöst förtroende mellan parterna. *Xenoi* – relationerna innehöll ett sådant mått av förtroende, kanske genom den stränga ritualen genom vilken relationen skapades där förutom parternas heder, även den sammanbindande gemensamma vännens heder spelade in. På motsvarande sätt skapas och vidmakthålls förtroendet mellan internationellt verkande återförsäkringsbolag och deras kunder direktförsäkringsbolagen. Även här spelar ibland förtroendet för mellanhanden, mäklaren en viktig roll. Men viktigast är ett oantastligt ”track record”. Bolaget kan inte överleva om det inte alltid står för sina förpliktelser.

Litteraturförteckning:

Antika källor

Ar.	Aristophanes, <i>Die Wolken des Aristophanes</i> , översättning W. S. Teuffel, Leipzig 1887.
Arist.	Aristoteles, <i>Nicomachean Ethics</i> , översättning Roger Crisp, Cambridge 2000.
Dem.	Demosthenes, <i>Against Pantaenetus</i> , översättning A. T. Murray, London 1939.

- Hdt. Herodotus, *History*, översättning A. D. Godey, Cambridge 1920.
- Hom. **Il.** Homeros, *Iliaden*, översättning Erland Lagerlöf, Lund 1958.
- Lys. Lysias, *On the property of Eraton*, översättning W. R. M. Lamb, London 1930.
- Xen. **Hell.** Xenophon. *Hellenica*, översättning Carleton L. Brownson, London 1947.
- Xen. **Oec.** Xenophon. *Oeconomicus*, översättning Sture Linnér, Stockholm 2004.

Moderna källor

- Andreau 1999 Jean Andreau, *Banking and business in the Roman world*, Cambridge 1999.
- Bickelhaupt 1983 David L. Bickelhaupt, *General insurance*. Homewood, Ill. 1983.
- Bogaert 1968 Raymond Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden 1968.
- Cox 1998 Cheryl Anne Cox, *Households Interests*, Princeton 1998.
- Eisenstadt & Roniger 1984 S. N. Eisenstadt, & L. Roniger, *Patrons, clients and friends*, Cambridge 1984.
- Finley 1973 Moses Finley, *Land and credit in ancient Athens. 500-200 B.C.* New York 1973.
- Finley 1999 Moses Finley, *The ancient economy*, Updated edition, Berkeley 1999.

- Gallant 1991 Thomas W. Gallant, *Risk and survival in ancient Greece*, Cambridge 1991.
- Garnsey & Morris 1989 P. Garnsey, & I. Morris, *Risk and the polis: the evolution of institutionalised responses to food supply problems in the ancient Greek rural community*, Artikel i *Bad year economics: cultural responses to risk and uncertainty*, Cambridge 1989, 98 – 106.
- Gerathewohl 1980 Klaus Gerathewohl, *Reinsurance principles and practice*, Karlsruhe 1980.
- Halstead & O’Shea 1989 Paul Halstead, & John O’Shea, Introduction: cultural responses to risk and uncertainty, Artikel i *Bad year economics: cultural responses to risk and uncertainty*, Cambridge 1989, 1-7.
- Herman 1987 Gabriel Herman, *Ritualised friendship and the Greek city*, Cambridge 1987.
- Herman 2006 Gabriel Herman, *Morality and behaviour in democratic Athens*, Cambridge 2006.
- Millett 1991 Paul Millett, *Lending and borrowing in ancient Greece*, Cambridge 1991.
- Raphael 1994 Adam Raphael, *Ultimate risk*, London 1994.
- Stringer & Andrews 2005 Chris Stringer, & Peter Andrews, *The complete world of human evolution*, London 2005.

Talbert 1985

Richard J. A. Talbert, *Atlas of Classical History*, London 1985

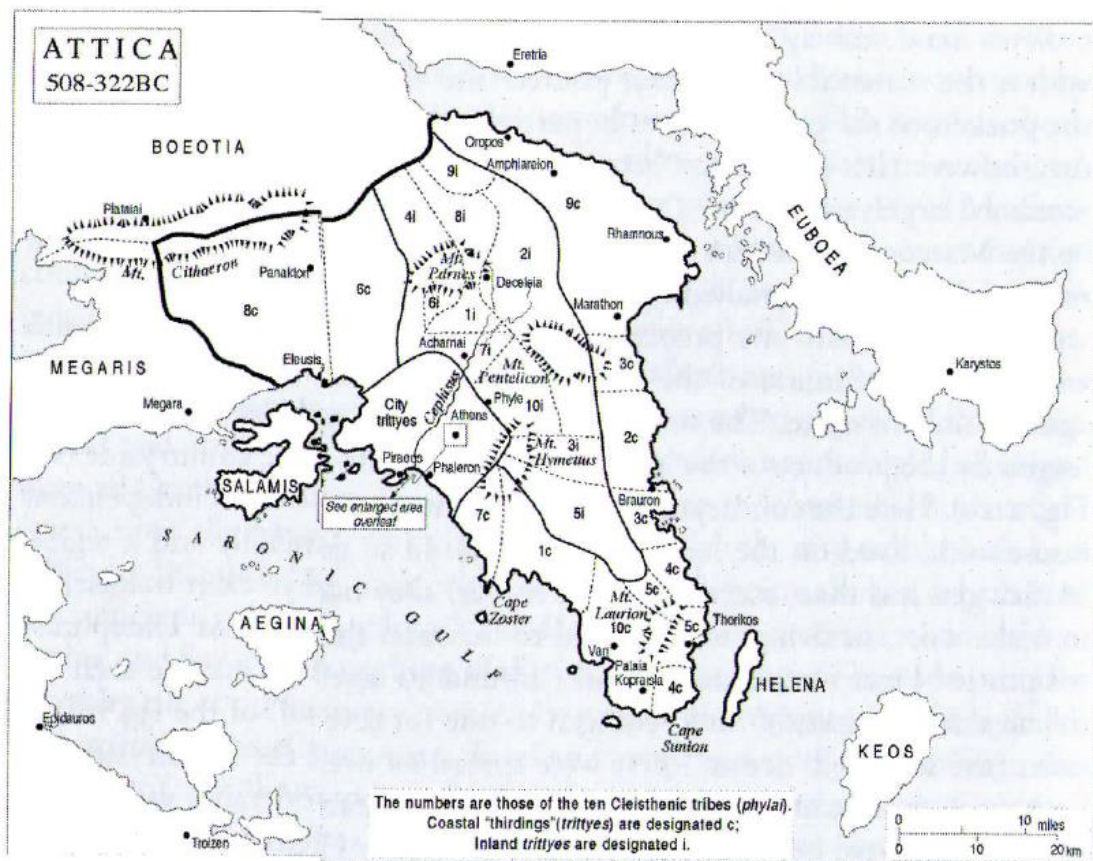
Webb & Anderson & Cookman &
Kensicki 1990

Bernard L. Webb, & Howard N.
Anderson, & John A. Cookman, & Peter
R. Kensicki, *Principles of reinsurance
Volume 1*, Malvern 1990.

Weiss 1923

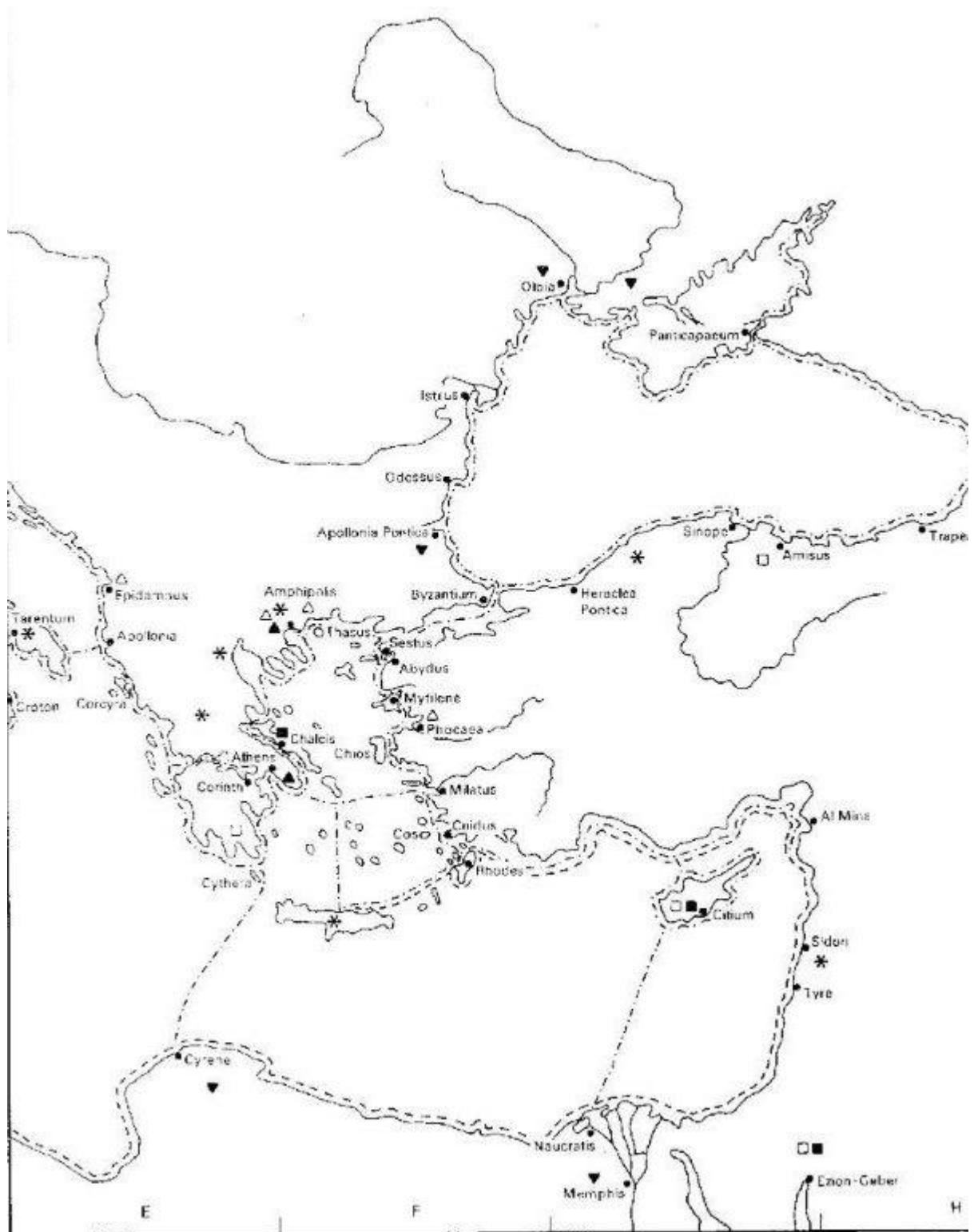
Egon Weiss, *Griechisches Privatrecht auf
rechtsvergleichener Grundlage*, Leipzig
1923.

Bilaga 1. Karta över Attika med geografisk underindelning.

Källa Herman 2007, 44 Hela Attika var bara ca 2500 kvadratkilometer stort. Ungefär lika stort som Luxemburg är.

Bilaga 2. Karta över östra Medelhavet med många städer markerade där partner i *xenoi* – relationer fanns. Utöver kartans område fanns också partner i nuvarande Italiens fastland samt på Sicilien och även i kolonier runt västra Medelhavet.

Källa: Atlas of Classical History 1985, 53